

**Karel V. Rais:
Poslední radosti
(1894)**

Robert Adam

Lektorovaly:

doc. PhDr. Alice Jedličková, CSc.,
Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Praha

Mgr. Šárka Eisová,
Střední průmyslová škola stavební a Obchodní akademie, Kladno

Vydávání *České knihnice* podporuje Akademie věd ČR
jako součást programu Strategie AV21.

Verze publikace: **VIII/2017**

Volně ke stažení na:
www.kniznice.cz

Vydal
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,
www.ucl.cas.cz,
v Praze roku 2017
jako 6. svazek edice *Seminář České knihnice*.
Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2017
Edici *Seminář České knihnice* řídí Robert Kolár.

Semináře České knihovny přináší komentáře k jednotlivým svazkům vydaným v ČK. Jsou určeny studentům vysokoškolských a středoškolských literárních seminářů, resp. jejich vyučujícím. Komentáře, jejichž rozsah je mezi 10 a 20 stranami, jsou založeny na rozboru konkrétních textů pocházejících obvykle z uceleného souboru (tj. jedné sbírky, jednoho dramatu apod.). Struktura *Seminářů* kopíruje strukturu ústní maturitní zkoušky z češtiny (literárněhistorický kontext díla, literární žánr, kompozice, témata, čas a prostor, vypravěč / básnický subjekt, jazyk, styl a básnické prostředky).

Semináře navazují na publikace *Rozumět literatuře*, *Česká literatura 1945–1970*, *Český Parnas* nebo *Slovník básnických knih* vzešlé z Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Chtějí poskytnout výchozí materiál k dalšímu zpracování (konkrétní vyučovací hodina, seminární práce apod.).

Semináře jsou posuzovány dvěma lektory (teoretikem a praktikem) a redakčně zpracovány.

Karel V. Rais: Poslední radosti (1894)

V *České knižnici* vyšel jako svazek č. 71 výbor *Povídek* Karla V. Raise (2013, ediční příprava a komentář R. Adam), který obsahuje čtrnáct děl různé délky, jejichž hlavním tématem je rozpad rodinných vztahů. Pro *Seminář České knižnice* vybíráme středně rozsáhlou povídku *Poslední radosti*, která patří z hlediska narativní techniky i co do tématu k autorovým textům typickým. V interpretaci, kterou zde podáváme, využíváme svého komentáře k uvedenému svazku, a to bez explicitního odkazování.

Kontext

Karel V. Rais (1859–1926) pocházel z rodiny chalupníka a tkalce, později obchodníka, z Lázní Bělohradu. Po absolvování učitelského ústavu v Jičíně (1877) působil deset let na školách v Trhové Kamenici a v Hlinsku, poté se s rodinou přestěhoval do Prahy a před odchodem do penze byl šestnáct let ředitelem dívčí měšťanské školy. Povídky začal v časopisech uveřejňovat v polovině osmdesátých let 19. století, jeho prvotním vzorem byl Jan Neruda. Příběhy, které Rais umělecky zpracovával, nacházel kolem sebe: zprvu na Vysočině, později i v Praze a v okolí rodného Bělohradu, kam jezdil na prázdniny. V první půli devadesátých let přešel k románové formě (povídky ovšem psal i nadále): zatímco literární historie si váží zejména psychologicky propracovaných románů *Kalibův zločin* a *Žápad*, největší čtenářský ohlas zaznamenaly idylicky laděné prózy *Žapadlí vlastenci* a *Pantáta Bezoušek*.

Rais patří k předním představitelům české realistické prózy. Základním principem realismu je „pravdivost, věrnost skutečnosti: v tom je obsažen jak aspekt konkrétní, bezprostřední hodnověrnosti, jíž má realistické dílo působit, tak aspekt postižení obecných zákonitostí života v jednotě detailů a celku [...]. Toho je dosahováno prostřednictvím typizace“ (Vlašín et al. 1983: 257). Realistické romány a povídky tedy

zobrazují výseky typického života soudobé společnosti, obzvláště silně si všimají sociálních a mezilidských konfliktů. Postavami nebývají jedinci výjimeční, rozporuplní, mnohvrstevnatí, jako spíš lidé obyčejní, typičtí reprezentanti nějaké výrazné společenské skupiny; příběhy se odehrávají v jejich běžném prostředí. U Raisa jde většinou o prostředí vesnické, a to v neúrodné horské krajině na Hlinecku nebo v okolí rodného Bělohradu, slaběji zastoupeny jsou u něj povídky z pražského úřednického života.

Realistická díla dbala o to, aby vyhověla „požadavku přesnosti pozorovatelské“ a aby předkládala „děje individuální v společenské souvislosti a obecné platnosti“ (Novák–Novák 1995 [1936–1939]: 844). Přední představitel dobové estetiky Otakar Hostinský vystihl, že cílem realistické literatury není „historická pověrenost toho, *co* se děje, nýbrž psychologická pravděpodobnost a přirozenost způsobu, *jak* se to děje“ (Hostinský 1974 [1890]: 85). Tento cíl, vystihnout skutečnost hodnověrně a s vnitřní pravdivostí, si kladl i Karel V. Rais.

Realističtí spisovatelé svou tvorbou cílili na široké čtenářské publikum; „apelovali na jeho schopnost dobírat se zvažováním životní praxe jisté hodnotové orientace, vlastního úsudku o skutečnosti“ (Janáčková 1998: 366). Rais je lidovýchovní autor v nejlepší smyslu toho slova: usiloval o mravní a společenský prospěch a rozvoj národa. A jeho prózy se skutečně těšily značné oblibě u široké čtenářské obce. Na přelomu století byl Rais spolu se svým přítelem Aloisem Jiráskem nejmilovanějším českým spisovatelem a měl také řadu epigonů. „Píši z celého srdce, co píši, s těmi lidmi prožívám,“ napsal autor v listě Svatopluku Čechovi 17. června 1892. „Mám tu poctivou snahu, že do každého obrazu chci dáti kus srdce toho našeho lidu, jemuž se obdivuji a se kterým mám hluboký soucit.“ (Boháč [ed.] 1959: 11)

Zatímco dobová kritika přijímala Raisovo dílo spíše rozporuplně – vytýkala mu jednotvárnost, malou psychologickou hloubku a absenci filozofického přesahu –, vedle čtenářské obce ho pozitivně hodnotily dvě specifické skupiny čtenářů: jazykovědci a výtvarní umělci. Pro českou

jazykovědu počátku 20. století byl Rais jedním ze slovesných tvůrců, kteří se díky užívání jazyka bez nápadných nářečních prvků, bez dobových publicismů a básnických ozdob, bez individuálního novotaření a bez výrazů a vazeb utvořených po německém vzoru nejvíce přibližovali ideálu „dobrého autora“ (např. Ertl 2011 [1927]: 87, 95). Pro malíře (na prvním místě pro Antonína Slavíčka) pak bylo inspirativní prostředí, které Rais uměl na malé ploše vykreslit barvitě a s citem pro náladu krajiny (blíže viz Janáčková 2008/2009: 145).

Povídka *Poslední radosti* vznikla na jaře 1894, tedy ve vrcholném desetiletí Raisovy tvorby, a nesla původně název *Andělíček panímámy Trampotky*. Autor ji zaslal redaktoru Svatopluku Čechovi do časopisu *Květy* (publikovat prozaická díla nejprve časopisecky na pokračování a teprve později knižně bylo koncem 19. století běžnou praxí) a redaktor patrně vyzval autora ke zvážení změny názvu. V dopise z 21. dubna 1894 Rais navrhl nový titul *Poslední radosti* (Boháč [ed.] 1959: 17) a pod tímto titulem byla povídka ve *Květech* otištěna a roku 1896 autorem zařazena do povídkové sbírky *Ža světem*.

Literární druh a žánr

Karel V. Rais není autor formálně experimentující a výbojný. Zprvu psal satirické epigramy a fejetony, trvale se vracel k tvorbě určené dětem, a to jak básnické, tak prozaické, v níž kombinoval estetické působení s výchovnou tendencí (Janáčková 1961: 468). Umělecké těžiště jeho tvorby je však v epických prozaických útvarech, zejména v románech a povídkách.

Povídky začal psát jako mladý venkovský učitel pod vlivem svého vzoru Jana Nerudy. Toho k povídkovému žánru přivedla dobová preference kratších útvarů umožňujících „detailní prokreslení omezeného výseku reality, běžných či bizarních projevů všedního života“ (Mravcová 1989: 137–138).

Některé Raisovy prózy jsou poznamenány didaktickým záměrem, pro svazek vydaný v *České knižnici* byly ovšem

vybrány povídky bez této tendence. Autorova povídková tvorba přitom není nijak jednotvárná: je v ní využíváno rozmanitých vyprávěcích technik, postupů a poloh. Svazek obsahuje povídky psané v ich-formě, v er-formě i v dopisech, kratičké i rozsáhlé, dramaticky zhuštěné, stroze črtané i doširoka rozmáchlé, psané s objektivním odstupem i subjektivizované, disharmonické i útěšné, tragické i šťastně se končící. *Poslední radosti* představují dílo pro Raisovu povídkovou tvorbu typické.

Témata a motivy

Poslední radosti se jako většina Raisových povídek odehrávají ve východočeském venkovském prostředí. Navzdory realistické umělecké metodě nebývá svět Raisových drobných pracujících lidí zobrazován úplně celý s touž pozorností: téměř v něm není kolektivních scén; ač je zřejmé, že mnohé postavy tvrdě fyzicky pracují, málokdy je sledujeme při práci; zobrazován není ani náboženský život, ani politické dění. Maximum místa je věnováno základním mezilidským vztahům, a zvláště vztahům postav k takovým nejbližším, kteří se o sebe nemohou postarat zcela sami: ke starcům, k nemocným a k malým dětem. Právě ve vztahu k nim se nejlépe vyjevuje lidský charakter.

Literární kritik Arne Novák, jinak k Raisovu dílu kritický, na něm oceňoval „rozřešení bolavé otázky nemanželských dětí“ (Novák 1900: 37), pro něž Rais ve svém díle požadoval lásku jejich okolí. V *Posledních radostech* se děj točí kolem narození dítěte sice manželského, ale rovněž nechtěného: nečekaná dcerka se tu narodí do rodiny s dětmi již dospělými, které vzniklou situaci vnímají prizmatem svého finančního zajištění, které se ocitá v ohrožení. Narození pozdního dítěte v rodině místního představeného (předsedy obecního výboru, starosty) je celou komunitou – včetně rodičů samých, zato se zásadní výjimkou hlavní postavy – chápáno jako ostuda a výrazná komplikace sociálního postavení rodiny.

Dalším typickým Raisovým tématem je vztah ke starým lidem, výměnkářům (*Výminkáři* je také název prvního autorem

sestaveného souboru povídek z roku 1892). Sociální instituce výměnku znamenala na českém venkově rozšířený model zajištění starších osob: šlo o smlouvu, kterou si pro sebe odstupující držitel hospodářství vymíňoval od svého nástupce stanovené naturální dávky a výhody, jakož i místnost či přístavek k obývání. Tak rodina představeného v *Posledních radostech* vdovu Trampotovou v oddělené výměnkářské světničce ve své chalupě spíše jen trpí a sdílí přesvědčení, že její dávky jsou větší, než co nutně potřebuje k živobytí.

V mnoha povídkách Karla V. Raise je komunikace mezi nejbližšími příbuznými (mezi rodiči a dětmi nebo mezi sourozenci), v níž se vyjevují jejich – zpravidla pochroumané – vztahy, hlavním předmětem vyprávění. Obvykle jsou členové rodiny rozděleni na ty, kdo přirozené pozitivní city neztratili, a na ty, kdo jednají sobecky a bezcitně, přičemž typicky jsou takoví egoisté zastoupeni střední generací. V *Posledních radostech* jsou konflikty v rodině představeného postranní linií děje, neboť hlavní pozornost je soustředěna na Trampotku. V úvodním rozvržení není vlastně nikdo z členů této rodiny nositelem pozitivních hodnot (tato role je vyhrazena pro Trampotku) a konflikt vypuká jak mezi manželi-rodiči, tak mezi nimi a jejich dospělými dětmi. Postupně se však světlou postavou stává i matka – sílu k zastávání nesobeckých postojů ve sporech s manželem a dospělými dětmi přitom čerpá jednak z pouhé přítomnosti novorozence (péče o malé děti činí Raisovy postavy lepšími), jednak z Trampotčina neochvějného příkladu.

Dalším motivem je stesk po domově, který Raisovy kladné postavy pociťují, když se řízením osudu ocitají mimo domov. Trampotka své přání podívat se ještě jednou do vzdálené rodné vsi vyslovuje hned ve vstupním dialogu povídky; toto přání zůstane nesplněno.

Ve většině Raisových venkovských povídek není pozornost vypravěče soustředěna výhradně na členy jedné rodiny či obyvatele jedné chalupy; ve vedlejších postavách a jejich interakci s hlavními se vyjevují sociální vztahy na vsi. V *Posledních radostech* sledujeme postavy s relativně zajištěným

živobytím, ale v postavě babičky Perkové a v jejích zmínkách o její rodině nám vypravěč připomíná, že v prostředí horské vsi je přítomna i skutečná chudoba. K obvyklé podobě raisovské vesnice patří i židovský krámk, zlomyslní alkoholici a nepřejícné drbny, libující si v pomlouvání sousedů.

Při uvažování o motivech a tématech Raisových povídek se sluší upozornit i na motivickou oblast, kterou u tohoto autora na rozdíl od většiny jeho realistických souputníků nenajdeme: Rais se nevěnuje regionálnímu svérázu, nepopisuje lokální obyčeje a slavnosti a nevyužívá v řeči postav nářeční mluvy – usiluje o literární výpověď obecně platnou.

Čas a prostor

Děj Raisových povídek obvykle není výrazně sevřený a pokrývá období několika týdnů či měsíců. Podáván je chronologicky. Odehrává se zpravidla v autorově současnosti, žádné významné historické události do něj však nepronikají. I v tomto smyslu autor usiluje o nadčasovou výpověď – nesnaží se ztvárnit, *co se v horském venkovském prostředí kdy stalo, nýbrž jak to tam chodí*. Časovou dimenzí, která hraje u Raise nejvýraznější úlohu, je cyklický čas (zemědělského) roku, jímž své životy odměřují jeho postavy: ve všech povídkách je od počátku zřejmé, ve kterém ročním období se jejich děj odehrává, a představované události jsou roční dobou ovlivňovány. Děj *Posledních radostí* začíná na počátku jara, většina povídky zaznamenává události několika po sobě jdoucích jarních dní, ke konci povídky čas rychle překlene zhruba tři čtvrtě roku.

V Raisových povídkách včetně *Posledních radostí* se typicky střídají scény exteriérové se scénami odehrávajícími se v uzavřeném prostoru. Interiér má nejčastěji podobu světnice v chalupě nebo světničky výměnkářské, objevují se i scény odehrávající se v obchodě nebo v nálevně. Exteriér zastupuje kulturní krajina, v níž protagonisté žijí své prací naplněné životy: náves, pole nebo pastviny za vsí, cesty vedoucí z lesa.

Stručně, pomocí několika význačných konkrétních obrazů bývá vyjádřena nálada krajiny.

Zachycení momentálního stavu zemědělské krajiny představuje významnou a harmonickou součást realistického zpodobení venkovského života. Současně však mají přírodní scenérie význam symbolický. „Tklivost p. Raisových obrazů zvyšuje scenérie přírodní, do níž jsou zasazeny, věčně krásná ve svém vlahém, dojemném půvabu, ve svém němém, mlčenlivém přihlížení k pachtění a strádání lidskému [...]“ (jv. 1895: 618). Protože jde většinou o krajinu kopcovitou (zde o Železné hory), otevírá se tu výhled do dálky, který je v kontrastu s uzavřeným světem postav. Přírodní děje se stávají protihráčem postav a nezřídka maří jejich úmysly: Trampotka na začátku povídky touží opustit na chvíli svůj uzavřený prostor a chystá se do městečka na procesí (slavnostní průvod u příležitosti svátku sv. Jana Nepomuckého), ale nepřízeň počasí jí to neumožní.

Na jiném místě je prostor představován očima postavy, jejíž duševní rozpoložení se v něm zrcadlí (Soudková 2015: 43): *...celá vesnice se jí zdála veselejší. Chalupy se jako vykoupány hřály v plném slunečnu, okénka jim blyskotala, staré javory nad božími mukami uprostřed návsi stály v zlatém plášti a lesy svítily jasnou zelení.* Na příkladech z Raisova románu *Žapadlí vlastenci* ukazují Fedrová–Jedličková (2016: 241), že „tematizace smyslového vnímání [...] je [...] téměř vždy propojena s rovinou příběhu, a to nejen tím, že se přirozeně napojuje na jednání a záměry postav v ději, ale také na psychologický vývoj hlavního hrdiny v jeho vztahu k okolí“. O právě uvedeném úryvku z *Posledních radostí* to platí rovněž.

Vypravěč

Většina povídek Karla V. Raise má povahu objektivního vyprávění. Neosobní vypravěč zůstává spíše v pozadí, pozornost se soustřeďuje na dialogy postav podávané přímou řečí. Důležitý je mimoto popis prostředí i postav: každé nové dějiště a každá nová postava jsou nejprve popsány, aby si je čtenář mohl dobře

představit. Popisy jsou konkrétní a celistvé, ukazují, co je vidět a slyšet, a mají značný evokační potenciál. Postavy jsou popisovány paradigmaticky (Fedrová–Jedličková 2016: 61), tzn. jednotným způsobem, v zásadě od hlavy k patě. V dialogích se jednak vyjevují charaktery postav, jednak se jimi vyvíjí děj. „V dialogu vše se vlastně koncipuje, vykonává, tam propukají konflikty mezi rodiči a dětmi, bratry a sestrami.“ (Novák 1900: 35)

V některých povídkách, včetně *Posledních radostí*, je vyprávění zpestřeno pasážemi, v nichž je scéna představena z pohledu hlavní postavy, a jeho součástí se stává také podávání vnitřní řeči této postavy: vyprávění se tak subjektivizuje. Jde o perspektivní posuny směrem k typu vyprávění, který se nazývá personální; postava, jejímž vědomím jsou informace filtrovány, se označuje jako reflektor (Stanzel 1988: 13). V *Posledních radostech* se subjektivizace projevuje výrazně v pasáži, kde je Trampotka uzavřena vinou nepříznivého počasí do své světničky a jen se dohaduje, co se v její blízkosti děje.

Odpoledním pobytem pod májovým nebem, při slunečním teple, jež tak mile vlašilo, panímáma Trampotka hezky okřála a povídala si, že si častěji tak vyběhne.

Ale nepovedlo se jí, brzy přišla nová chladna.

Ledoví mužové si na horách pobloudili přes čtrnáct dní; nerozpouštěli-li denně svých mlhových pláštů, do nichž zahalovali kamenitou pláň, les i ty břízky na stráni, aspoň mrazivě fučeli. Trošku veseleji než v zimě bylo však panímámě přece; několikrát za den viděla lidi jdoucí do polí a vracející se, spatřila vozy se zapřaženými kravkami, i radostný bukot jejich pronikal do sedničky.

Žrovna toho dne před svatým Janem se chumelilo jako o Vánocích. Když to panímáma Trampotka spatřila, bylo jí do pláče. Tolik se těšila, že aspoň o tento jarní svátek se dobelhá do městečka na procesí, a tak se jí to zkazilo. Vzpomínala, jak za jejích holčenských let bývalo toho dne u nich doma krásně. Kaplička u svatého Jana bývala jediná zeleň, oltářík před sochou samá veliká kytka rozkvetlého bezu. Byla té jeho vůně plná vesnice. A zde v horách takový nečas! Zkusila to zde již kolikrát, ale přece se jí opět zastýskalo jako dítěti.

Kolem balvanů po pastvině se kupily návěje, na snětech lesa visely celé chuchvalce a břízky po stráni téměř ležely, nemohlyt snéstí tíže, jež jim do větví přibyla k mladé zeleni.

Panímáma nemohouc na procesí, celé odpoledne seděla na truhle a sípavým hlasem si dušeně zpívala všesky známé svatojanské písničky. Svou nejmilejší „Vroucně vítán budiž, Jene svatý, tys náš velectěný vlastenec“ si přenotovala dvakrát.

Smutno jí bylo a teskno. Sotvaže se smrklo, vlezla pod peřinu, ale v duchu bědovala, jak tu noc přeleží. Sepjavši ruce na hubených nadrech, v duchu se modlila a šťastně usnula...

Probudila se prudce – a ustrašena sedla na loži. Jak dlouho spala, nevěděla, ale v sedničce posud byla černá tma.

Vtom právě za stěnou, u níž ležela, uslyšela několik skřeků ženského hrdla a uvědomila si, že je slyšela i ve spaní a že ji probudily. Byly úpěnlivé jako steny raněného zvířete.

„Panenko Maria!“ zašeptala a pokřižovavši se říkala Otčenáš; ale tuze se přitom klepala.

Co se to tam děje! myslila si a roztrěsená se dobelhala rozsvítit lampičku. Jen jí postavila na stůl, a již zas honem uháněla do postele; usedla tam skrčena a zahalila se až po bradu. Za stěnou se ozval nový ryk – a zas, ale slaběji a slaběji. Zároveň slyšela přebíhavý dupot, hovor i klapot dveří.

Snad, propáníčka, není s hospodyní zle – je to přec její hlas! Aby naposledy umírala! projelo panímáminou hlavou. Zároveň si počala vyčítati, že nevidajíc jí, měla se k ní podívat. Přece jí tenkrát Perková povídala, že představená chátrá. Ale kdež by si byla pomyslíla, že je tak zle! Kdyby to byla tušila, byla by k ní přece zašla, děj se co děj. Majíc ruce pod peřinou sepjaty a všecka se krčíc, bez dechu naslouchala – ale křik ztichl nadobro.

Když zima stařenu trochu pustila, slezla z postele a šla se podívat k průčelnímu okénku. Na bílé ploše sněhové viděla tři pruhy světla a poznala tak, že se u představených svítí vedle ní v přístěnku i ve velké sednici.

Již jí to nedalo; přehodila si sukni, oblékla kožíšek, obula střevíce a tiše, jak jen mohla, plížila se na černou síň. Nechavši si dveře pootevřeny, šourala se jen po pruhu světla.

Tu zprava, z komory uslyšela hovor – ted' i vzlykavý pláč odtamtud pronikl. To pláče Veruna a Emák něco mluví; nachýlila hlavu, poslouchala, ale neporozuměla slova.

Nejprve se vyprávění soustřeďuje na Trampotčiny smyslové vjemy (několikrát za den viděla lidi jdoucí do polí a vracející se, spatřila vozy se zapřaženými kravkami, i radostný bukot jejich pronikal do sedničky), k tomu přibývá referování o jejích pocitech (když to panímáma Trampotka spatřila, bylo jí do pláče). Dalším krokem k subjektivizaci vyprávění je podávání Trampotčiných myšlenek nejprve formou řeči nepřímé (povídala si, že si častěji tak vyběhne), poté neznačené přímé (Snad, propánička, není s hospodyní zle – je to přec její hlas! Aby naposledy umírala! projelo panímáminou hlavou.) a polopřímé (Přece jí tenkrát Perková povídala, že představená chátrá. Ale kdež by si byla pomyslíla, že je tak zle!). (K vymezení forem podání řeči postav viz Adam 2006/2007.) Vnitřní řeč postavy se bez uvozování rámcovými větami mísí s řečí vypravěče (myšlenkové pochody postavy zde vyznačujeme podtržením): *Tu zprava, z komory uslyšela hovor – ted' i vzlykavý pláč odtamtud pronikl. To pláče Veruna a Emák něco mluví; nachýlila hlavu, poslouchala, ale neporozuměla slova.* Subjektivizace se výrazně projevuje i tím, že vypravěč neposkytuje žádné vysvětlující informace o pravé podstatě dějů (porod po těhotenství mimo nejbližší rodinu utajovaném): čtenář se je dozvídá až společně s reflektorskou postavou.

Raisův vyprávěcí postup přesně vystihla J. Janáčková: „[...] nebývalé závažnosti nabývají přímé řeči postav, stylizované tak, aby budily dojem řeči mluvené (řeči, jíž by se mohlo mluvit). [...] Omezená je možnost komentářů a reflexí z úst vypravěče a téměř vyloučené jsou promluvy adresované čtenáři. Vnitřní svět postav se při tomto omezení vypravěče odbývá pomocí řeči polopřímé (nevlastní přímé). Popisné pasáže [...] se pojí na postavu [...]“ (Janáčková 1989: 99).

Vypravěčovo přímé hodnocení se v některých povídkách přece jen objevuje, a to v epilogu: v *Posledních radostech* toto hodnocení poněkud relativizuje útěšné vyznění textu.

Postavy

Svět próz Karla V. Raise je zaplněn obyčejnými, běžný život žijícími, hodnověrně vykreslenými lidmi. Postavy vedou v zásadě jednotvárné životy naplněné těžkou venkovskou prací, a tento svůj úděl přijímají. Není tu postav výjimečných, neboť není třeba, aby byl každý svůj, aby něčeho v životě dosáhl, aby neúnavně směřoval za svým ideálem (Raisovy postavy většinou nemají ideály a nežijí bohatým duchovním životem); jediné, na čem opravdu záleží, je neztratit anebo znovu nalézt soucitné srdce. Kdo v takové zkoušce obstojí, kdo se nerozhoduje pro sobectví, kdo žije v činné pomoci těm, jimž jí je zapotřebí, se i ve své obyčejnosti stává hrdinou. U Raise to jsou nejčastěji starci a stařeny, jimž se přibližuje smrt: snad i proto, že mladého člověka čeká ještě řada nástrah, jež mohou jeho soucitnost nalomit. Takovým starým lidem, vytrvale čelícím ne snad na základě vědomého rozhodnutí, nýbrž z prosté nezkaženosti duše okolnímu sobectví, Rais nárokuje právo na důstojné zacházení.

V řadě Raisových povídek proti sobě stojí postavy reprezentující vyhraněně dobro a zlo. Hodnocení postavy jako kladné, nebo jako záporné přitom vypravěč nepodává přímo – je na čtenáři, aby postavy na základě jejich promluv a skutků hodnotil sám. Shrnující charakteristiku raisovských kladných postav nabízí J. Janáčková (1961: 473): vyznačují se „obětavostí, věrností domovu a lidskostí“, ale i „osamoceností a bezmocností“; „houževnatost v denní klopotě, vlastní výminkářům, [...] mohla být chápána jako příklad náležitého poměru člověka k člověku, jednotlivce k národnímu kolektivu“.

V expozici *Posledních radostí*, v dialogu mezi Trampotkou a Perkovou, „je čtenáři Trampotka představena jako žena, která [...] čeká už jen na smrt“ (Soudková 2015: 43) a nemá na světě blízké duše. Manželka obecního představeného je pak charakterizována jako osoba lakotná a nespolečenská. Po narození dítěte se obě tyto postavy (na rozdíl od figur ostatních, vedlejších) začínají proměňovat: Trampotka se zbavuje tísnivé

izolace (*měla radost, že přece ještě stojí za slovo*), a když za ní chodí dospělé děti představených, aby si postěžovaly, dostává prostor k tomu, aby se stala nositelkou pozitivních hodnot (lásky k malým dětem, laskavosti v jednání s dospělými, pokory před Božími záměry) a aby začala v rodině představených obnovovat harmonii. Představená se zbavuje sobeckého náhledu na svět, když je nucena proti stanoviskům dospělých dětí bránit své novorozeně. V klíčové scéně rozhovoru obou akterek představená toto své rozhodnutí formuluje se značnou citovou účastí (*„Ale ať si nikdo nemyslí, že dopustím, aby bylo odstrčeno!“ náhle prudce vybuchla.*) a právě v tu chvíli přichází Trampotka s nabídkou, která dá zbývajícím měsícům jejího života znovu smysl a která současně představuje pro matku dítěte východisko z nouze. Mezi oběma ženami dochází k nečekanému souznění.

Větší prostor k vyjádření svého stanoviska v dialozích dostává v povídce ještě výměnkářka Perková a ani ona není postavou jednoznačnou: na jedné straně má Trampotku upřímně ráda a raduje se, když se Trampotka vymaní z postavení trpěného břemene, na straně druhé plně sdílí nepřejícnost a škodolibost chudších obyvatel vsi vůči rodině představeného.

Jazyk a styl

Jak bylo uvedeno výše, Raisův styl je dán kombinací popisů, dialogů mezi postavami a spíše v pozadí se držícího vypravěče, jehož perspektiva se někdy mírně posouvá směrem k hlavní postavě.

V krajinných popisech je Raisův sloh nejbarvitější: „barevná označení převažují zřetelně nad označením tvaru“ a „sloveso tu bývá plné, názorné a silně dějové“ (Bečka 1954/1955: 176). Vlastní vyprávění je naproti tomu prosté, uměřené, objektivní, jen tu a tam okořeněné neobvyklým – lehce expresivním nebo nářečním – výrazem.

Jazyk dialogů je nenápadně, harmonicky stylizovaná směsice jazyka lidového a spisovného. Jejich syntaktická

stavba je jednoduchá, souřadná, nezdobená, zkratkovitá, avšak bez porušení a oprav, běžných pro skutečnou spontánní řeč mluvenou, bez nejasností a nedorozumění, bez odboček a mnohomluvnosti. Zato obsahují ohromné množství prvků lidové moudrosti – lidových syntaktických konstrukcí, frazeologických spojení, rčení a přirovnání, zakotvených ve světě přírody a venkovské práce (doklady uvádí Bečka 1954/1955) – a nejrůznější drobná slovíčka (citoslovce, ukazovací zájmena, a hlavně nesčetné částice) typická pro spontánní mluvené projevy. Při vši náznakovitosti jsou zcela srozumitelné a dosahují mimořádné živosti a hodnověrnosti. Střídají se v nich otázky s oznamovacími i zvolacími větami a hojně s úspornými nevětnými výpověďmi. Řečovou činnost postav pochopitelně doprovázejí i další úkony; vypravěč je podává jednoduše a stručně, často s využitím přechodníkových kondenzací. Vysoká koncentrace přechodníků je nápadnou odlišností řeči vypravěče od řeči postav; jinak však platí, že Rais píše prostými slovy a v nepřilíš komplikovaných větných strukturách. Díky střídání nedlouhých dialogických replik, jejich prokládání informacemi o činnostech řeč doprovázejících a jejich ostrého oddělení od pasáží popisných je pro Raisovo vyprávění typické množství krátkých odstavců (Bečka 1954/1955: 176), rozvolňující tok vyprávění. Drobná zastavení děje pomocí odstavcových předělů dodávají scéně tempo a prohlubují význam řečeného, protože dávají čtenáři čas, aby si ho uvědomil. Srov. např.:

Když odpoledne viděla představeného jíti do polí, chvátala zas k hospodyni.

Ta sedíc kolébku s dítětem měla u postele a zvolna kolébala.

Vidouc panímámu, znánínko se usmála a pravila: „Tak už je v kolíbce a kouká, podívejte se!“

Panímáma radostí spráskla ruce a s úsměvem se zadívala na dítě.

„A co hospodář?“ zašeptala.

„Nic!“ a představená mávla rukou.

„Ale snad už sem přišel –“

*Představená zavrtěvši hlavou, hněvivě broukla: „To je paličák!“
„Já bych trochu pochovala – smím, hospodyně?“ žadonila
Trampotka a jenjen se nad kolébkou třásla.*

Představená přestala kolébatí a pokynula hlavou.

*Stařena zlehýčka vzala dítě z kolébky a počala je jemně chovati.
Hlavičku mělo ve velké karkuli, jež mu sahala až doprostřed sraštlého
čílka; tmavá, přimhouřená očka se dívala k světlu.*

*Trampotka skloněna, dětátko levačkou ovíjejíc, počala volně
přecházeti; slastně se usmívala a pohlížela z dítěte na matku, co tomu
říká.*

*„Vidíte, že to ještě se mnou jde dobře – vezměte si mne za chůvu!“
pravila vesele.*

*„I ba, bože, nevím, jak to teď u nás půjde, jestli já to zastanu!“
přitlučeně zanaříkala představená.*

*„Všecko dobře! A jen se podívejte – hubičku má jako krejcárek – i je
to žihle – vš-vš-vš,“ a malé Trampotčiny oči radostně mžouraly.*

Chovala a kolébala až do večera. –

Shrnutí

1. Karel V. Rais patří k předním představitelům české realistické prózy. Většina jeho děl se odehrává ve venkovském prostředí Vysočiny nebo Podkrkonoší.
2. Ohromnou čtenářskou oblibu si ve své době získal soucitným zobrazením postav odstrkovaných a zdánlivě neužitečných, které z prosté nezkaženosti duše vytrvale oponují sobectví svých nejbližších.
3. Nejdůležitějšími tématy Raisových povídek jsou rodina a domov: v rodině a doma, tj. ve svém nejbližším sociálním okolí, má člověk své nejdůležitější úkoly.
4. Prubířským kamenem lidskosti je v mnoha Raisových povídkách vztah k malým dětem, zejména nechtěně narozeným.
5. Postavy obklopuje a doprovází venkovská zemědělská krajina; jejich životy ovlivňuje přírodní dění, jejich vnitřní procesy jsou s těmi přírodními dávány do vztahu.
6. Raisův vypravěč je objektivní, drží se stranou, neobrací se ke čtenáři a nefilozofuje, spíše jen nechává mluvit postavy a stručně nastiňuje děje, jež jejich řeč doprovázejí.
7. V Raisově vyprávěcí technice převládají prosté a hodnověrně koncipované dialogy, v nichž dochází ke kolizím mezi postavami a k vývoji děje.
8. Dialogy jsou doplňovány popisem toho, co postava vidí a slyší; přírodní popisy jsou názorné a dynamické.
9. Dialogy se vedou v nářečně téměř nespécifickém lidovém jazyce a jsou podávány formou přímé řeči; místy se objevuje i vnitřní řeč hlavní postavy, a to ve formě řeči neznačené přímé nebo polopřímé.

Literatura

Adam, Robert

2006/2007 „Řeč postav ve vyprávění“; *Český jazyk a literatura* 57, s. 174–180

Bečka, Josef Václav

1954/1955 „Sloh K. V. Raise“; *Český jazyk* 4, s. 168–178

Boháč, Antonín (ed.)

1959 *Karel V. Rais – Svatopluk Čech: Výběr z listů přátel* (Praha: PNP)

Ertl, Václav

2011 [1927] „Dobrý autor“; in *Dobrý autor. Výbor z jazykovědného díla*. Ed. J. Chromý (Praha: Akropolis), s. 87–102

Fedrová, Stanislava – Jedličková, Alice

2016 *Viditelné popisy. Vizualita, sugestivita a intermedialita literární deskripce* (Praha: Akropolis)

Hostinský, Otakar

1974 [1890] „O realismu uměleckém“; in *Studie a kritiky* (Praha: Československý spisovatel), s. 62–122

Janáčková, Jaroslava

1961 „Karel V. Rais“; in Miloš Pohorský (ed.): *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století* (Praha: Nakladatelství ČAV), s. 465–485

1989 *Román mezi modernami* (Praha: Československý spisovatel)

1998 „Literatura realisticko-naturalistické orientace“; in Jan Lehár – Alexandr Stich – Jaroslava Janáčková – Jiří Holý: *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 363–382

2008/2009 „U nás v Kameničkách. Součinnost K. V. Raise s výtvarníky“; *Český jazyk a literatura* 59, s. 143–146

ju. [Vodák, Jindřich]

1895 „Rais, Lopota“; *Rozhledy* 4, s. 616–618

Mravcová, Marie

1989 „Jan Neruda: Povídky malostranské“; in Milan Zeman (ed.): *Rozumět literatuře. Interpretace základních děl české literatury*. 2. vyd. (Praha: SPN), s. 137–146

Novák, Arne

1900 „Karel V. Rais“; *Obzor literární a umělecký* 2, č. 3, s. 33–39; č. 4, s. 51–54

Novák, Arne – Novák, Jan V.

1995 [1936–1939] *Přehledné dějiny literatury české* (Brno: Atlantis)

Rais, Karel V.

2013 *Povídky* (Brno: Host)

Soudková, Monika

2015 *Postava dítěte v prózách Karla Václava Raise*. Diplomová práce (Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta)

Stanzel, Franz

1988 *Téorie vyprávění* (Praha: Odeon)

Vlašín, Štěpán, et al.

1983 *Slovník literárních směrů a skupin* (Praha: Panorama)

O autorovi

Robert Adam je docentem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v oboru českého jazyka, působí i na PedF UK. Disertační práci napsal o perspektivě vyprávění v české literatuře 19. století, na FF UK vede mj. semináře věnované komplexní analýze textů. Pro *Českou knižnici* připravil edice *Babičky* B. Němcové a *Raisových Povídek*, na dalších třech svazcích spolupracoval jako vědecký redaktor. Podílí se na přípravě rozsáhlých edic korespondence B. Němcové (2003–2007) a K. Havlíčka (2016–). Je členem redakční rady češtinářského časopisu *Český jazyk a literatura*.

O *České knižnici*

Česká knižnice je dlouhodobě koncipovaná ediční řada, která si klade za cíl představit v reprezentativní a textově spolehlivé podobě vrcholná literární díla vzniklá v českých zemích

od počátků k dnešku. Za dvacet let existence *České knižnice* vyšlo v této řadě více než devadesát titulů, což ji řadí k nejvýznamnějším edičním projektům české literární historie.

Každý svazek, odborně posouzený vědeckou radou, je pečlivě edičně připraven, podílejí se na něm lektor a vědecký redaktor, kteří spolupracují s editorem na výsledném textu. Nedílnou součástí každého svazku je komentář, který seznamuje čtenáře z řad odborné i laické veřejnosti nejen se souvislostmi vzniku díla, jeho zapojením do celku autorovy tvorby a žánru, ale též s dobovým i pozdějším ohlasem.

Od roku 2016 edici *Česká knižnice* společně vydávají Nadační fond Česká knižnice, Ústav pro českou literaturu AV ČR a nakladatelství Host.

Na vydání jednotlivých svazků přispívá Ministerstvo kultury České republiky. Redakce pracuje s podporou z programu Strategie AV21, řízeného a financovaného Akademií věd ČR.

*Karel V.
Rais*
POVÍDKY

NAKLADATELSTVÍ HOST

ČESKÁ KNIŽNICE

Karel V. Rais
Povídky

Edice a komentář: **Robert Adam**

Počet stran: **524**

Vydání: **v České knižnici první**

ISBN **978-80-7294-801-7**

Rok vydání: **2013**

Karel V. Rais se řadil na přelomu 19. a 20. století k nejčtenějším českým spisovatelům. K jeho oblibě vedly kromě úspěšného psychologického románu *Kalibův zločin* také povídky z českého venkova, které přinášely nezkrasovaný obraz života vesnického člověka tak, jak se s ním autor ve své učitelské práci setkával po dlouhou řadu let. Výbor, který uspořádal a k němuž komentář napsal Robert Adam, přináší reprezentativní průřez Raisovou tvorbou, v níž je důraz kladen na prostotu vyprávění a soucitný i kritický pohled na mezilidské vztahy. Idylický obraz venkova, jak byl do té doby čtenářům předkládán, se v jeho povídkách mění. Rais své čtenáře ale nešokuje ani neohromuje; jeho hrdinové — většinou starci a děti — hodnověrně zápasí o své místo v životě. Pořadatel vybral prózy, které dobou neztratily na účinnosti a dokáží oslovit i dnešního čtenáře.